

Методологічна рефлексія проблем освіти: інтелектуальні послуги й товари

Звертається увага на такі попередні наслідки впливу глобалізації на сучасну освіту як тотальна інформатизація життя, зростання важливості інформації як стратегічного ресурсу, а також перетворення знань на товар, а освіти – на сферу надання послуг. Показано, що найпершим кроком у побудові конкурентоспроможної освіти є рефлексія цільового психологічного предмета навчання для подальшого розгортання його в систему психолого-педагогічних проєктів, програм, прийомів.

Ключові слова: глобалізація, освіта, знання, картина світу, інформатизація, інтелектуальні продукти, послуги, товари.

Обращается внимание на такие предварительные последствия влияния глобализации на современное образование, как тотальная информатизация жизни, возрастание роли информации как стратегического ресурса, а также на превращение знаний в товар, а образования – в сферу оказания услуг. Показано, что первым шагом в построении конкурентоспособного образования является рефлексия целевого психологического предмета обучения для дальнейшего разворачивания его в систему психолого-педагогических проєктов, программ, приемов.

Ключевые слова: глобализация, образование, знания, картина мира, информатизация, интеллектуальные продукты, услуги, товары.

Актуальність. Найпомітнішою ознакою сьогодення є процес глобалізації. Глобалізація породжує свої специфічні проблеми «планетарного масштабу», серед яких в контексті педагогіки та педагогічної психології є перетворення цих форм соціальної практики у своєрідну сферу послуг, що має стати предметом саморефлексії цих галузей як наукових дисциплін. «Непорозуміння» і «недоврахування» сутності й наслідків глобалізації у висліді педагогічної психології може призвести до поглиблення процесу «хаотизації» освіти і, зрештою, до пониження її якості. Реальний стан освітніх процесів в Україні дає підстави говорити про кризу в середній та вищій освіті. Звідси перед науковцями та освітянами постає завдання

найперше аналізу спричинників кризи та пошуку шляхів виходу з неї.

Метою є унаочнення та вияснення впливу глобалізації на освітні тенденції.

Завдання – аналіз природи, сутності та відбиття глобалізаційних процесів та їх наслідків у психолого-педагогічному, освітньому висліді.

Ступінь розробленості проблеми. Проблема рефлексії сутності процесів глобалізації є новою, так само як новою є сама глобалізація. Низка дослідників, переважно теоретиків освіти, здійснюють досить вдалі спроби аналізу можливих наслідків глобалізації для життя соціуму взагалі (В. Андрущенко, Г. Балл, Х. Бекер, П. Бурд'є, К. Візокер, В. Лук'янець, А. Путман, Н. Скотна), а також, зокрема, українського (М. Жулинський, М. Михальченко, Л. Паламарчук, І. Підласий, В. Ярошовець). Не поминають увагою і проблеми сучасної освіти (О. Бодальов, В. Давидов, Л. Буркова, Л. Буряк, Т. Гальцева, В. Лутай, Ю. Клейн, С. Клепко, М. Култаєва, С. Максименко, Ю. Машбиць, М. Поташник, М. Смульсон, Н. Чепелева, Ю. Швалб, багато інших). Слід зазначити, що роботи цих авторів сприяють глибшому розумінню сутності і впливу глобалізації на освіту й сутності самої освіти. Проте залишається непроясненою і власне «непобаченою» низка проблем, з якими стикається сучасна освіта як наука і галузь соціокультурної практики, і які стосуються насамперед характеру, механізмів та «об'єктів» найбільшого впливу.

Сучасний етап розвитку людства відмічений тим, що планетою «бродить привид» глобалізації [8], узагальнюючи характеристично різні тенденції розвитку світової культури. Глобалізація в тенденції означає укрупнення, узагальнення, «успільнення», переміщення і перемішування знань, людських, культурних, фінансових, природних та інших ресурсів, вивіщення вже не транснаціональних, а можна сказати, надцивілізаційних політико-фінансово-інформаційних утворень на кшталт ООН, ЮНЕСКО, Римського клубу, Всесвітнього банку, WTO, ринку Форекс, Інтернету, зрештою, Олімпійських ігор та інших глобальних, тобто «земнокульних» [3] конгломератів – байдуже, стихійно (як вважається, Інтернет) чи цілеспрямовано вони виникли.

Лавиноподібне зростання обсягу знань, практично тотальна інформатизація та доступність гігантського оцифро-

ваного масиву інформації разом із небаченою досі легкістю переміщення роблять чи не всю планету «невеликим селищем», щоправда, безнадійно міського типу. Все це неминуче супроводжується «спрозоренням» усіх виявів життя; цей процес супроводжується певною уніфікацією, стандартизацією: світ стає ареною і сценою для всесвітнього спектаклю. Глобалізація тісно пов'язана і явно коеволюціонує з бурхливою інформатизацією, або так званою «інформаційною революцією», яку ще називають «комп'ютерною революцією» і яку все частіше іменують «цифровою революцією». Її почати можна відстежити від створення в середині ХХ ст. обчислювальної техніки, що призначалась для досить специфічних «технічних» цілей, але бурхливий розвиток і масове поширення якої призвело до абсолютно несподіваних ефектів: появи Інтернету і «оцифрованості» всього, що раніше не могло й примаритись: сьогодні перші величезні ЕОМ виглядають дитинно-безпорадними порівняно з кишеньковими «персоналками», у яких є стільки всіляких пристроїв для нормального життя, що вони з розряду «техніки» вже перейшли до розряду «органів» людської життєдіяльності. Картина світу вже неможлива без картини і навіть образу (як ставлення) віртуальної реальності.

Фактично все людське буття всуціль стало оцифрованим і спрозореним. (Недарма вже поставлений так званий «Пам'ятник Клаві» (клавіатурі)). Цей процес розвивається настільки стрімко, на разі (вже) неможливо передбачити ні царин його розпоширення, ні галузей використання, ані наслідків; деякі з них можуть справити і деструктивний вплив на психічне й психологічне здоров'я. Але в цьому контексті важливо звернути увагу на такі аспекти процесу глобалізації по змозі безоцінно.

1. «Доступність» усього світу, легкість фізичного переміщення людей, капіталів, товарів, послуг, інформації і т.д. – робить практично увесь світ дійсно близьким, своїм, доступним («спідручним», щоправда, не зовсім у хайдеггерівському сенсі). Це, між іншим, веде до дуже своєрідного перемішування цінностей різних культур і субкультур та формування деяких над- чи транскультурних «загальнолюдських» цінностей. Цей процес чимось подібний деконструкції–реконструкції (Ж. Дерріда), але не тексту і навіть екзистенційної ситуації людини, а самих цінностей людства, зміни «конфігурації» екзистенційної, «існувальної» ситуації світу як системності.

2. Вже стала очевидною вразливість і хисткість світу й водночас унаочнюється, що майбутнє цього крихкого світу все більше залежить від внутрішніх ресурсів людини, від рівня її інтелекту, від її морально-духовних настанов, від її активності та відповідальності. В нинішньому постіндустріальному світі без кордонів об'єктивним є зростання значення й інтересу до «постматеріальних», «постраціональних» духовних та ментальних цінностей (16). Але реально ще більше зростає значення інформаційно-когнітивних цінностей. Інформація, знання вже стали товаром. У міру того, як фізична праця й рутинна інтелектуальна робота автоматизуються й «комп'ютеризуються», все більш високорентабельним товаром стають також розумові здібності та креативність, тобто здатності людини виробляти знання. Нині йдуть своєрідні перегони між тими, хто створює програмне забезпечення для комп'ютерів, та тими, хто може їх опанувати; але ще більше між тими, хто здатний створити щось «поза зоною досяжності» комп'ютерів, бути креативними в традиційній творчості. На ринку праці все меншає так званого «саларіату», тобто «звичайних» найманих працівників, і зростає частка «когнітаріату» [3, с. 95], виробників та обслуговувачів знання.

3. Інформація, знання стають всесвітніми брендами. Все більше інвестицій вкладається у різноманітні царини, що опікуються людськими ресурсами: медицину, спорт, відпочинок, туризм, мистецтво, різні види соціальної опіки тощо – усе те, що підвищує якість життя людей і власне «підвищує якість» самих людей як ресурсу. (Звичайно, в строгому сенсі могутню індустрію розваг навряд чи можна віднести до чинника «поліпшення» роду людського, скоріше навпаки, але все ж це також певним чином царина рекреації людини).

4. Але найбільше зростає частка вкладання капіталів у найперспективніший і найприбутковіший напрям – у різноманітні системи формування й виробництва знань: в освіту, в науку, в наукомістке виробництво і в сферу обслуговування сфери виробництва знань. Однією із найбільш показових у цьому аспекті впродовж багатьох років є політика Японії. Вже пройшло достатньо часу для впевненого висновку про те, що ідеологія капіталовкладень у людину і в формування знань є не тільки прогресивною з гуманістичних міркувань, але й дуже прибутковою. Знання вже стало товаром, продуктом високої конкурентоспроможності.

5. За цією гонитвою пильно наглядає ціла армія менеджерів «з персоналу» та менеджерів «з продажу», рекламистів, промоутерів, «хедхантерів» і т.д., щоб устигти вчасно купити-продати як інформацію, так її виробників: відбувається стрімка конс'юмеризація [3] знань, що потребує «просування» й завоювання ринку за всіма правилами сучасного маркетингу.

6. Рефлексія стану і проблем сучасної освіти як сфери суспільної практики дає підстави для зміни погляду на статус освіти: з «катедрального» і, можливо, подеколи занадто помпезного храму знань освіта швидко перетворюється на своєрідну сферу послуг, але сферу особливих послуг. Причому зараз ми можемо спостерігати взагалі зміну погляду на сутність послуги і послуг. Коли ще не так давно загальним напрямом розвитку світової економіки був бурхливий розвиток виробництва, то останніми роками все більше капіталу, часу, зусиль й інтелектуальних ресурсів витрачається на обслуговування самого виробництва та на різного роду послуги: просування на ринок, рекламу, продаж, маркетингові дослідження, інформаційне забезпечення «всього цього», створення «філософії» певної компанії чи певного продукту. Чималі кошти витрачаються на різного роду корпоративні навчання, тренінги для керівництва та персоналу і т.д. – тобто частка послуг, що створюються навколо якогось продукту в традиційно-«речовому» і на сьогодні дещо застарілому розумінні стає все більшою, а самого продукту усе менше і менше. Точніше, зараз і сама послуга все більше перетворюється на «повноцінний продукт», а різниця між виробничими та сервісними компаніями стрімко зменшується (15). Більше того, послуги стають все більш активними, навіть агресивними як реклама та інші види «нав'язливого сервісу». Створюється враження, що на часі є випрацювання спеціальних тренінгів для рекламщиків та керівників «відділів розвитку» для формування у них вмінь по створенню нових освітніх послуг.

7. Ще одна тенденція сучасного світу виглядає не так похмуро і полягає вона в тому, що послуги так би мовити інтелектуалізуються: зростає попит на різного роду інтелектуальні продукти та послуги по наданню і просуванню цих інтелектуальних продуктів. При цьому зростає попит не лише на інформацію як таку, а й на знання про те, як її можна добувати і як нею можна розумно скористатися. Тобто зростає

попит і відповідно розширюється ринок послуг по впорядкуванню інформації [3; 11; 13; 15; 16].

Інша тенденція полягає в тому, що багато видів самих послуг змінюють свою сутність. Рух іде в тому напрямі, що послуги не тільки надаються і «доставляються», але й створюються в процесі взаємодії так званого виробника послуг і так званого клієнта, тобто клієнт, як потенційний споживач послуги стає одночасно і її співвиробником. Тобто послугами стають такі види сумісної діяльності, чи швидше взаємодії, які створюються й споживаються одночасно або майже одночасно, і це така взаємодія, де споживач виконує також певну діяльність, хоча вона й не співпадає з діяльністю виробника послуг ні змістово, ні за обсягом. Але все ж це певні дії і діяльності, без яких саме надання послуг виявляється неможливим. Більше того, зміст послуги, тобто її якість, прямо залежить не лише від виробника, а й від споживача (15).

8. Якраз одним із прикладів такого виду послуг є сьогодення освіта, і не лише вища. Навчальний заклад є виробником інтелектуальних послуг, а учень чи студент – споживачем. Якість отримуваної послуги напряму залежить від діяльності «клієнта», тобто «научуваного». Вища школа більше відповідає такій «послугонадавальній» схемі. По-перше, вона набагато швидше зреагувала на соціальні запити щодо спеціальностей як таких та змісту відповідних навчальних курсів. По-друге, дуже швидко розвинулись навчальні заклади різних форм власності, що на перший погляд не стосується змісту та якості освітніх «послуг», що вони надають, але насправді приватні та державні навчальні заклади мають певну видову специфіку. Можна сказати, що на поспіл недержавні ВНЗ більше орієнтовані на сьогодення, тобто на соціально-ринкові запити, і більше «клієнт-орієнтовані», ніж традиційні академічні установи, хоча, безперечно, тут є маса винятків, не кажучи вже про те, що на разі мало обґрунтованих підстав говорити про різницю у якості освітніх послуг.

9. Важливою особливістю сьогодення, як зазначалось, є лавиноподібне зростання інформації. Це породжує серйозні проблеми її «правильного» добування, незважаючи на суб'єктивну простоту й доступність; точніше, це проблема добування «правильної» інформації, бо Інтернет, наприклад, вже давно перетворився на смітник планетарного масштабу, в якому

знайти можна абсолютно все, втім, як і не знайти. Крім того, гостро стоїть питання схем правильного «алгоритму» добування інформації, бо за умов тотального і хронічного дефіциту часу це перетворюється на проблему, де марно й немарно згаяний час важко відділити. Інформації нескінченно багато, а час споживача обмежується все більш жорстко. Вже йде мова про змагання «за очні яблука», тобто про те, що фірмам доведеться платити тому, хто заглядає на їхні сайти [15, с. 34].

Тобто тут послугу робить її споживач: його послуга фірмі полягає в тому, що він звернув увагу на продукцію. Так само той, хто вступає до певного навчального закладу (це стосується вищих, але й деяких середніх), також робить певну послугу цьому закладу. Особливо яскраво це виявляється у дорогих навчальних закладах. Там виникає певна колізія стосовно того, що коли учень (студент) робить послугу, вступаючи до навчального закладу (адже інколи це великі гроші), то яким має бути навчання.

10. Характерною особливістю, яка зараз лише набирає сили і з якою доведеться більше рахуватися у зовсім недалекому майбутньому, полягає в тому, що стрімко зростає дистанційність надання (і створення) послуг, в тому числі, звісно, й освітніх. Зараз дистанційне навчання існує у двох основних формах – власне дистанційне навчання як специфічна форма взаємодії викладача й студента, а також добування інформації через Інтернет, тобто фактично самонавчання. Коли не забувати про Інтернет, що функціює і як пряме «джерело знань», і як засіб здійснення дистанційованого навчання, а також про бурхливу видавничку діяльність, можна певно говорити, що сьогодні відбувається інформаційне ущільнення і взагалі реструктуризація освітнього простору загалом.

Отже, на сьогодні ситуація є такою, що в будь-якому куточку країни можна отримати практично будь-яку інформацію. Проте не відрефлексованою на рівні масової свідомості, але добре усвідомленим педагогами і психологами є другий принцип, тобто усвідомлення необхідності створення умов для масового «попиту» не просто на освіту та інформацію, а попиту пересічних людей на освіченість. Намагається не відстати від вищої й середньої школи. Від розмаїття ліцеїв, гімназій, коледжів та інших профільних шкіл, що називається, «в очах рясніє». Без перебільшення можна сказати, що зараз актуальним був

би спеціальний путівник по світу середньої та вищої освіти. Але найбільшу складність являє те, що освіта, пропонуючи в особі розробників та викладачів різні системи, проекти, окремі навчальні курси й т.д., мало рефлексує сутність і, головне, наслідки своїх послуг. Тобто навчальні заклади гарячково пропонують масу навчальних курсів, які не завжди є потрібними в аспекті власне освіти, освіченості учнів [11; 14].

Йдеться про те, що й досі немає загальноприйнятого розуміння стосовно цілей навчання; це стосується і вищої й середньої школи, але в середній ця проблема за визначенням гостріша. Ми не будемо зупинятися на проблемі гуманізації навчання і ширше освіти, бо більшість проектів (напрямів, закладів) в цілому гуманізацію мимовільно фактично підмінюють гуманітаризацією, яка, своєю чергою, зводиться майже винятково лише до збільшення кількості годин та предметів гуманітарного циклу. Саме по собі це не погано, але й не однозначно добре. А декларовані важливості розвитку особистості, партнерських відносин, поваги до особистості учня, заклики до побудови навчання на принципах, що веде до саморозвитку, самовираження, самоактуалізації тощо, важко перекладаються мовою технології, тобто алгоритмами реальної практики освітнього процесу і важко реалізуються.

Тому найголовнішою є проблема рефлексивного визначення того, що саме, яку саме психологічну сутність покликане розвивати навчання (освіта). Ясно, що це має бути «особистість, що саморозвивається», або «духовність» чи «духовний світ». Але в яких саме ознаках це має вбачатися – тут навчальний процес залишається мало або невідрефлексованим у параметрах освіти як технології (на відміну від усвідомленого як недостатнього, але, проте, краще розробленого технологічно навчання як здобуття «знань» та «вмінь»).

Освіченість у цьому разі розуміється зовсім не з точки зору «кількості» і навіть не з погляду «якості» знань та вмінь. Певним чином освіченість є протилежною навченості (тобто володінню знаннями, вміннями, навичками, навіть найвищого ґатунку). Тут освіченість покладається як світоглядна характеристика. Основним модусом існування освіченості як світоглядної структури є: 1) прагнення набувати знання, а не «отримувати інформацію», 2) вміння отримувати знання самостійно, повсякчас і «звідусюди»; 3) володіти концеп-

туально «добре розробленою» картиною світу; 4) здатність осмислювати себе як учня: не просто давати собі звіт у доцільності, необхідності та перспективах перебування в позиції учня, а вбачати у ній позаситуаційний непрагматичний особистий смисл.

Зрештою, зусилля освіти як “частини” суспільної свідомості та педагогіки і педагогічної психології як її провідників мають бути спрямованими на формування, становлення і розвиток такого світогляду людини, в якому б переважала орієнтація не на досягнення, і не на самоактуалізацію, а на таку самореалізацію, метою й результатом якої був би максимальний внесок в інших людей і в культуру загалом. Тому фактичною метою освіти має бути створення такого інформаційно-смыслового середовища, де б учень ставав не просто суб’єктом самоосвіти, а суб’єктом творення освітнього простору, суб’єктом «прогресивних» внесків у інших.

Вельми симптоматично, що в рефлексіях соціокультурних проблем сучасного світу вирізняють культурний капітал (П. Бурд’є), суспільний капітал (А. Путман), людський капітал (Х. Бекер) – тобто люди як носії культури й суспільних відносин визначаються саме як капітал (за К. Марксом), а саме як самозростаюча вартість (у позитивних та негативних вислідах розуміння механізму дії капіталу). І освіта, її стратегічна спрямованість та технологічна кшталтованість об’єктивно відіграє визначальну роль у формуванні цього «основного» й «оборотного» капіталу. На сьогодні освіта (особливо вища) й освіченість вже стала всесвітнім брендом – адже стратегічно виграють ті країни й регіони, які «насичені» висококваліфікованими і високоосвіченими «людськими ресурсами».

Висновки

Глобалізації супутні процеси інформатизації, які мають різні форми, в тому числі зростання стратегічного значення інформації, знань. Відтак зростає попит як на самі знання, так і на їх виробників, а на рівні масової свідомості зростає попит на освіту. Тому глобалізованому сьогодні властиві процеси перетворення знань на товар, а системи освіти — на сферу надання й доставки послуг, хоча сама сутність освіти як сфери послуг є досить своєрідна. Отже, на разі актуальною є проблема рефлексивного визначення того, що саме, яку саме психологічну сутність покликано розвивати навчання (освіта) у параметрах

освіти як технології: для побудови такої новітньої системи освіти, яка б давала змогу “виробляти” конкурентоспроможний всесвітній “бренд”, якими є інформація, знання.

Список використаних джерел

1. Асмолов А.Г. По ту сторону сознания: методологические проблемы неклассической психологии. – М.: Смысл, 2002. – 480 с.
2. Балл Г.А. Проблема самоактуализации личности в гуманистической психологии: Аналитический обзор. Сост. Г.А. Балл. – К., 1991. – 31 с.
3. Буряк В. Образование в информационном обществе // *Філософія освіти*. – 2006. – № 1(3). – С. 89-100.
4. Веретенников А.А. Онтологический статус возможных миров // *Язык, знание, социум: Проблемы социальной эпистемологии* / РАН, Ин-т философии; Отв.ред. И.Т.Касавин. – М.: ИФРАН, 2007. – С. 116-139.
5. Герасимова И.А. Знание о знании / *Когнитивная эволюция и творчество*. – М.: ИФРАН, 1995. – С. 185-205
6. Гофрон А. Філософсько-комунікативні аспекти освіти // *Філософія освіти*. – 2006. – № 1(3). – С. 43-53.
7. Жулинський М. Національні культури і проблеми глобалізації // *Розбудова держави*. – 2002. – № 712. – С. 314.
8. Клепко С. Інтеграція і поліморфізм знання у вищій освіті. Частина II. // *Філософія освіти*. – 2006. – № 1(3). – С. 13-23.
9. *Когнитивная эволюция и творчество*. – М.: ИФРАН, 1995. – 225 с.
10. *Культура. Идеология. Особистість: Методолого-світоглядний аналіз* / Губернський Л., Андрущенко В., Михальченко М. – К.: Знання України, 2002. – 580 с.
11. Лутай В.С. Філософія сучасної освіти. – Київ: Центр «Магістр-S» творчої спільки вчителів України, 1996. – 136 с.
12. *Людина і культура в умовах глобалізації: Збірник наукових статей*. – К.: ПАРАПАН, 2003. – 400 с.
13. Михальченко М. Лімітроф Європи: випадковість чи доля України // *Людина і політика*. – 2000. – № 3. – С. 35-48.
14. *Світоглядні імплікації науки*. – К.: ПАРАПАН, 2003. – 408 с.

15. Сидоренко Е.В. Тренинг коммуникативной компетентности в деловом взаимодействии. – СПб.: Речь, 2006. – 208 с.
16. Скотна Н. Україна і світ у контексті цивілізаційної виховної стратегії // Філософія освіти. – 2006. – № 1(3). – С. 79-88.
17. Язык, знание, социум: Проблемы социальной эпистемологии / РАН, Ин-т философии; Отв. ред. И.Т. Касавин. – М.: ИФРАН, 2007. – 180 с.

Such preliminary consequences of educational globalization influences were assessed as the total informatization of life, increased role of information as a strategic resource as well as transformation of knowledge into goods, and education – into the sphere of rendering services. The first step in developing competitive education was shown to be the reflection of target psychological subject of training to be further unfolded into a system of psychological-pedagogical know-how, projects and programs.

Key words: globalization, education, knowledge, world picture, informatization, intellectual products, services, goods.

Отримано: 18.05.2009

УДК 17.022.1-053.81

Н.П. Максимчук

Вплив ціннісних орієнтацій на формування життєвої перспективи в юнацькому віці

У статті представлено аналіз юнацького віку у психолого-педагогічній літературі, встановлено вплив ціннісних орієнтацій на формування життєвої перспективи в юнацькому віці.

Ключові слова: ціннісні орієнтації, життєва перспектива, життєвий шлях, життєва орієнтація, життєві плани, юнацький вік.

В статтє представлен анализ юношеского возраста в психолого-педагогической литературе, установлено влияние ценностных